

תאודור ו' אדורנו חינוך לעצמאות מחשבתית

הרצאות ושיחות עם הלמוט בקר, 1959-1969

לולא היה הקור תכונת יסוד של האנתרופולוגיה, של המהות האנושית, כפי שהוא למעשה בחברה שאנו חיים בה; לולא היו בני האדם אדישים כל כך למה שקורה לאנשים אחרים, פרט למעטים שקשורים אליהם בקשר קרוב, קשר שכרוכים בו לעתים גם אינטרסים ברורים - לא הייתה אושוויץ מתאפשרת, בני האדם לא היו מסכימים לכך. אין ספק שחוסר היכולת להזדהות עם האחר הוא התנאי הפסיכולוגי המשמעותי מכול שאפשר את התרחשותו של משהו כמו אושוויץ בקרב אנשים מהוגנים ובלתי מזיקים יחסית. מה שמכונה "שיתוף פעולה" נבע בעיקר מאינטרס עסקי: לזכות ביתרון על פני כל השאר ולחשוק שפתיים כדי להימנע מסכנה. זהו חוק כללי של שימור הקיים. השתיקה נוכח האימה לא הייתה אלא תוצאתו. הדבר היחיד שעשוי עוד לסייע למאבק בקור, כתנאי מקדים לאסון, הוא הבנת התנאים שלו והניסיון להיאבק בהם מראש ברמה האינדיבידואלית.

שהביאה על עצמה.⁴

לכן ארצה להסתכן ולתאר על רגל אחת מה עומד לנגד עיניי בכל הנוגע למושג החינוך. כוונתי כלל אינה לרעיון של "עיצוב האדם" לכאורה, משום שלאיש אינה עומדת הזכות לעצב כך אנשים מבחוץ.⁵ אבל כוונתי גם אינה לרעיון החינוך כהקניית ידע גרידא, רעיון שההיבט חסר החיים והמחופצן שלו כבר הובהר די צורכו, אלא כוונתי ליצירתה של מודעות אמיתית. למודעות כזו תהיה בזמנית חשיבות פוליטית עליונה; הרעיון שלה דרוש מבחינה פוליטית, אם יורשה לי להתבטא כך. דהיינו: למען דמוקרטיה שאינה רק מתפקדת, אלא גם פועלת באופן ההולם את הגדרתה, דרושים אנשים עצמאים מחשבתית. הדמוקרטיה יכולה להתממש רק כחברה של אנשים עצמאים מחשבתית.

מי שמטיף במסגרת הדמוקרטיה לאידיאלים חינוכיים המכוונים נגד רעיון העצמאות המחשבתית, כלומר נגד הבחירה המודעת והעצמאית בידי כל אדם פרטי, פועל באופן אנטי-דמוקרטי, גם אם הוא מפיץ את רעיונותיו הנחשקים בתוך המסגרת הפורמלית של הדמוקרטיה. הנטיות להציג אידיאלים מבחוץ, כלומר אידיאלים

שמקורם אינו בתודעה העצמאית, או ליתר דיוק, שאינם מתכוננים מתוכה – נטיות אלו הן תמיד קולקטיביות-דיאקציוניות. הן מצטרפות לתחום שיש להתנגד לו לא רק בצורה פוליטית כלפי חוץ, אלא גם בצורה שחודרת לשכבות עמוקות בהרבה.

בקרי: אני מסכים עמך לגמרי. ברצוני רק להפנות את תשומת הלב לכך שעלינו לנהוג משנה זהירות גם ביחס למושג של "אדם עצמאי מחשבתית", לא להפוך אותו לעיקרון מנחה.

שמה יורשה לי להוסיף כאן עוד התנגדות, שמורה כלשהו היה אולי מנסח על סמך עיסוקו המעשי בהוראה. הוא יטען בפניך: הנוער אינו מעוניין בתודעה ביקורתית. הנוער מעוניין בדוגמאות לחיקוי. הנוער מעוניין בדיוק במה שאתה יוצא נגדו בדבריך כאן. ואותו מורה יפרוש בפניך מכלול שלם של דוגמאות מוחשיות מחיי המעש, מחיי ההוראה ביומיום, המצדיקות לדעתו את דבריו. בהתפתחות האדם יש שלב שכל העקרונות המנחים עומדים בו בסכנה – כוונתי לתקופת ההתבגרות במובנה הרחב – וכפי שידוע לך, אצל אחדים נמשכת התקופה הזאת חיים שלמים. העמדה כזו בסכנה של העקרונות המנחים כרוכה בצורך אובססיבי בעקרונות מנחים, שגם לו היו ניתנים, לא היה בהם די לרצותו – בדיוק כמו שאין ביכולתם של נאומים פטריוטיים להרוות את הנטייה הפנימית ללאומיות. יש לדעתי חשיבות רבה לצורך של החינוך המעשי ליצור מודעות נאורה בדיוק בקבוצת הגיל הזאת; שכן מסתבר שהצורך האובססיבי בעקרונות מנחים, שמאפיין קבוצת גיל זו, מקביל לצורך בנאורות – עובדה שלעתים תכופות למדי אינה נלקחת בחשבון.

אדורנו: נראה שגם הפעם לא יתגלעו בינינו חילוקי דעות. אני תמים דעים איתך; רעיון העצמאות המחשבתית עצמו מופשט ביותר וכרוך בדיאלקטיקה סבוכה – מה שנדמה כמעט הכרחי ברעיונות מסוג זה. יש לקחת זאת בחשבון הן בחשיבה והן בחיי המעש החינוכיים. השאלות שניסחת עולות בקנה אחד עם הפרקטיקה השואפת ליצור

עצמאות מחשבתית. כאן עולות בדעתי שתי בעיות עיקריות שאסור להתעלם מהן כשדנים בשאלת העצמאות המחשבתית. הראשונה נוגעת לסדר העולמי שאנו חיים בו ולאידיאולוגיה השלטת בו – שהיום כבר איננה תפיסת עולם או תיאוריה כלשהי לעובדה שהסדר העולמי הקיים הפך באופן ישיר לאידיאולוגיה של עצמו. אידיאולוגיה זו יוצרת לחץ כה בלתי נסבל על בני האדם, שזה גובר על כל חינוך באשר הוא. יש משהו אידיאליסטי, במונח האידיאולוגי,⁶ בתפיסה של מושג העצמאות המחשבתית שאינה לוקחת בחשבון את הקושי העצום שיוצרת החשכת המודעות על ידי המציאות הקיימת. בקשר לבעיה השנייה, ייתכן שאנו חלוקים קלות – בקשר לבעיית ההסתגלות.⁷ עצמאות מחשבתית משמעה במידה מסוימת יצירת מודעות, רציונליות. אולם הרציונליות במהותה היא תמיד גם בחינה של המציאות, וכרוך בה תמידית ממד של הסתגלות.

חינוך המתעלם ממטרת ההסתגלות ואינו מכשיר את בני האדם להתמצא בעולם הוא חינוך חסר ישע ואידיאולוגי. עם זאת, הוא יהיה מפוקפק באותה המידה אם יסתפק רק בכך, ויפעל רק ליצירתם של "אנשים שמשתלבים בחברה" ["well adjusted people"], מה שיתרום ביתר שאת לשימור המצב הקיים, בעיקר במובנו הרע. בכל אופן, במושג של חינוך למודעות ולרציונליות גלום כבר מלכתחילה מאבק כפול.⁸ ייתכן שלבעיה זו אין בנמצא

פתרון במציאות הקיימת; אך אל לנו להתכחש לקיומה.

בקר: כאשר הגדרתי קודם את החינוך בתור הכשרתם של התלמידים לפעול בעולם, התכוונתי ליחס הדיאלקטי הזה. מובן שהיכולת לפעול בעולם אינה אפשרית ללא הסתגלות לו. בה בעת, חשוב מאוד להכשיר את היחיד באופן שמשמר את תכונותיו האישיות. אסור שההסתגלות הזאת תוביל לאובדן האינדיבידואליות באמצעות קונפורמיזם המבטל כל הבדל. לכן משימה זו מורכבת כל כך, משום שעלינו להשתחרר משיטה חינוכית המביאה בחשבון את היחיד בלבד. מצד שני, אסור לנו להרשות חינוך השואף לבטל את האינדיבידואליות של היחיד. ומשימה זו, היינו לאחד בחינוך בור-זמנית עקרונית אינדיבידואליסטיים עם עקרונות חברתיים, לאחד בור-זמנית – כדברי שלסקי⁹ – הסתגלות לקיים והתנגדות לו, היא שמציבה לפני הפדגוג מן הסוג הרווח קשיים משמעותיים כל כך. באחת ההרצאות שנשאתי לפני מורים צעירים על החינוך הפוליטי הבהרתי מדוע אני סובר שמי שמחנך לדמוקרטיה מוכרח להציג את חולשותיה באופן ברור ביותר. זוהי דוגמה לכך שהחינוך שלנו